HET REITDIEP

Peter Heukels en Hans Wouters

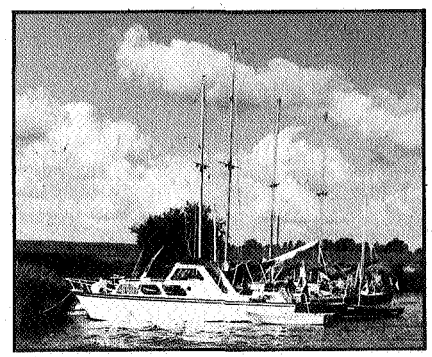

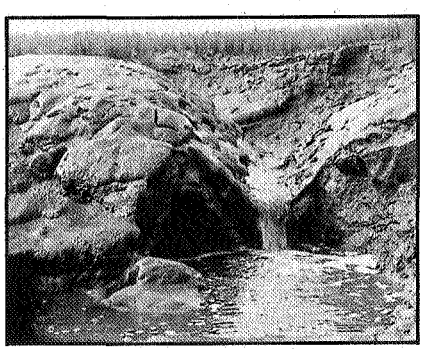

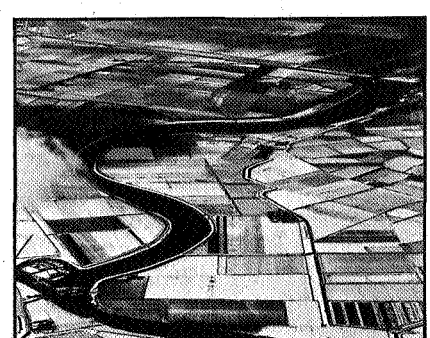

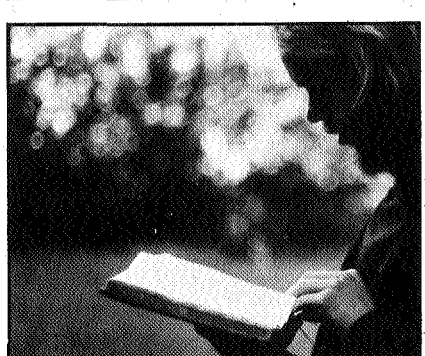

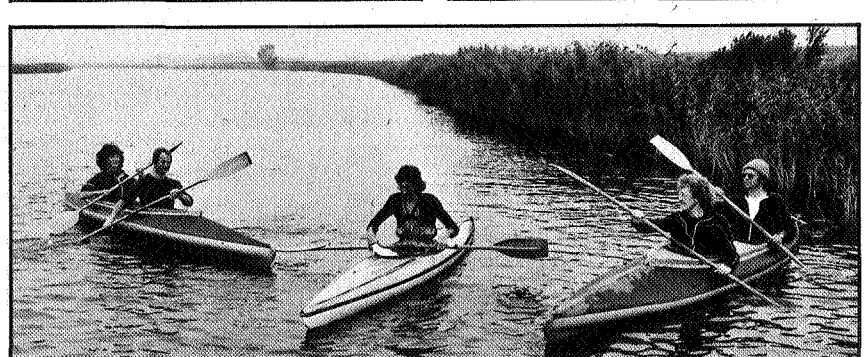

Op 6 en 7 oktober 1978 wordt door een groepje mensen de rivier het Reitdiep vanaf Groningen tot Zoutkamp verkend. Deze verkenning vindt plaats in een reeks van verkenningen van rivieren en watertjes die van oudsher in Noord-Nederland stromen. In onderstaand verhaal een mijmering vanuit de kano betreffende dit schitterende oer-Groningse landschap.

Ick kick noch in 't Jat

Het Reitdiep had vroeger zijn oorsprong in de Hondsrug en de uitgestrekte veengebieden van Zuid-Oost Groningen en stroomde aan de oostkant de stad Groningen voorbij. Daarna boog deze noordwaarts en westwaarts om tussen Pieterburen en Usquert in zee uit te monden. Van oudsher was er het pleistocene 'Oerhunze' dal toen het landijs ter hoogte van Winsum lag. Dit landijs verhinderde de afvoer van water naar het Noorden zodat er een groot meer ontstond in het Brede Hunzedal. Ten Noorden van Groningen was deze 10 – 12 km en bij Sauwerd 5 km breed om zich daarna weer naar het noord-westen te verwijden tot 10 km.

Toen in het pleistoceen het landijs ter hoogte van Winsum lag, werd de afvloeiing van water naar het noorden verhinderd, zodat er een groot meer ontstond in het brede dal van wat we de oer-Hunze mogen noemen. In het Holoceen werd het Hunzedal verder gevormd door wisselende invloed van de klimaatsverandering.

Tijdens transgressies was de Hunze een inlaat voor de zee en tijdens regressies was deze een belangrijke afstromingsgeul voor het achterliggende landschap. Er was een voortdurende afwisseling van de zeeinvloed en de rivierinvloed, waarbij oeverwallen en kreken ontstonden. De zee bouwde een steeds groter wordende kwelderwal op tussen Wehe-Den Hoorn en Ulrum waardoor de Hunze niet meer naar het noorden kon afstromen. Omstreeks 1100 drong het Lauwerszee systeem via het Reitdiep verder naar het oosten en werd de monding verwijd. De Hunze werd toen afgesneden van zijn oorspronkelijke bovenloop en maakte kontakt met het Reitdiep. Van nu af aan heet de Hunze Reitdiep.

Tot 1877 heeft het Reitdiep de eb en vloedwerking van zee gekend, hetgeen herkenbaar is in het omgekeerde profiel waardoor de buitendijkse gronden hoger liggen dan de binnendijkse. Uiteraard het meest in de vroeg ingedijkte polders zoals Humsterland en Middag die in de 12e eeuw bedijkt werden. De opslibbing bereikte ongeveer het nivo van de kwelderwallen van Ulrum – Wehe den Hoorn en Winsum – Adorp.

We beginnen onze tocht vanaf de Gruno steiger tegenover het Centraal Station te Groningen. We kanoën eerst door de diepenring en genieten van het Stadsbeeld met de lome gebouwen en het jachtig verkeer. Het Hoge der A, en het Lage der A, vloed – en ebkades en stille getuigen van de Drentse A die ook via het Reitdiep zijn weg naar zee vond. De Noorderhaven en het Lopende diep met hun hoge kademuren. Op de tweesprong Noorderhaven – Oude Kijk in 't Jatstraat kijkt een slaperig figuur vanaf een hoekgevel ons aan: 'ick kick noch in 't Jat' (Jat is synoniem voor Jade = zeeboezem). De spilsluizen sluizen niet meer, maar zijn wel bloedmooi met al die roodgebakken kleisteentjes en autentieke sluiskades. We kiezen het ruime sop en langs de Reitdiepskade varen we het Reitdiep op. Het water heet hier eigenlijk Westerdiep, een verbinding die in 1430 het zuidelijk deel van de Hunze het Selwerderdiepje kortsloot met de stad Groningen. We kanoën langs de stadsnieuwbouw van de laatste 20 – 30 jaar; de flats van Paddepoel en Vinkhuizen. De zuivelfabriek 'De Ommelanden' loost middels enkele pijpen op het water. Inmiddels heeft het water al twee begeleidende wallen, die als stroomgeleiders eeuwenlang de water weg naar Hanzestad Groningen markeerden. We laten ons sluizen bij het van Starkenborghkanaal en zakken 1½ à 2 meter lager.

Wierumerschouw

Het Reitdiep vervolgt zijn vrij rechte koers naar Wierumerschouw. Op de hogere wallen graast vee en de walbeschoeïng met palen is niet al te goed onderhouden. Bij een blik over de oostelijke wal is het gebied van het Selwerderdiepje zichtbaar. Het Selwerderdiepje komt sterk meanderend uit de Koningslaagte.

Een grote meander van het Selwerderdiep vlak onder Adorp en twee in de Koningslaagte werden al vroeg door de streekbewoners afgesneden ter verkorting van vaartijden, de laatste twee al omstreeks 1100 na Chr. Zij zijn deels dichtgeschoven of verland, en slechts twee parallelle sloten markeren door hun loop de grillige patronen van weleer. Het laaggelegen terrein in de bedding is uiteraard vochtiger en bezit een wat andere flora dan de omgeving. Men vindt hier soms een relatief sterke opbloei van geknikte vossestaart, en veel fioringras ter vervanging van het in drogere graslanden zo algemene Engelse raaigras en beemdgras. Op een enkele plaats groeit de dotterbloem, overigens in graslanden zeldzaam geworden hoewel zij langs oevers en in rietland nog massaal voorkomt. Dat is goed te zien aan de boorden van het Reitdiep, waarin het Selwerderdiep bij de terp van Wittewierum uitkomt. Het vriendelijke landschap van de Koningslaagte wordt echter bedreigd door de aanleg van een verkeersweg, als verlengde van de Oostelijke Ringweg rond Groningen en voor de verbinding Winsum – Groningen, middels een tracé oostelijk van de huidige.

In september zal de weg door de

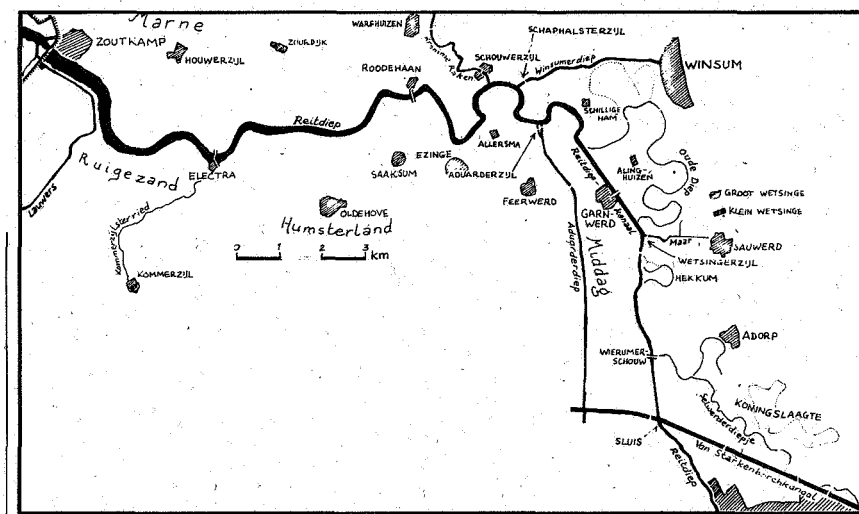

Koningslaagte aan de Staten worden voorgesteld in een gestroomlijnd voorstel. Wordt dat aangenomen, dan zal wederom een gebied met grote kultuurhistorische, geomofologische en biologische waarde ontluistert worden. We varen verder.

Voorbij Wierumerschouw wijkt de oostelijke wal terug en laat enig uitzicht toe op smalle buitendijkse oeverlandjes langs het kanaal. Deze zijn nog steeds zeer vochtig en worden extensief geweid; hier temidden van liesgras en rietvelden vindt men niet alleen grote in mei fraai gele tapijten van dotterbloemen, maar nog een flink assortiment van begeleidende soorten als watertorkruid, oeverzegge, melkeppe, grote gele waterkers en diens kleine broer de sierlijke kalmoes, waarvan de wortelstok in Beerenburg niet mag ontbreken en soms een plant van moerasandijvie.

De begroeiing kan zich in soortenrijkdom en zeldzaamheidswaarde niet meten met sommige oevers en uiterwaarden langs de grote rivieren in Midden- en Oost-Nederland. Toch is het een mooie ervaring om er langs te lopen; niet er doorheen liever, want de schade aan oevers en rietlanden is toch al groot genoeg tengevolge van het passeren van talrijke met steeds sterkere motoren uitgeruste beroeps- en pleziervaartuigen.

Bochten, kronkels en kanalen

Bij Wetsingezijl varen we in de Maar en zoeken weer even het Reitdiep op. Het heet hier het Oude Diep, diemet kloeke meanders door het landschap tussen Hekkum en Winsum gaat. Het Oude Diep raakte in onbruik toen in 1629 het kanaal tussen Schillegeham en Garnwerd in gebruik werd genomen. Opvallend is het sterke bodemrelief op verschillende plaatsen. In zijn glorietijd voerde de stroom voldoende sediment mee om bij overstroming oeverwallen tot 3 meter hoogte te doen ontstaan. Deze oeverwallen zijn wat zandiger dan de erachter gelegen lagere gronden. Men vindt er ook andere plantensoorten, zoals veldgerst en kamgras.

De bedding, ook hier merendeels nog slechts door twee brede evenwijdige sloten gemarkeerd, verrast ons met een keur van vochtminnende kruiden. De sloten zelf zijn vaak redelijk schoon en rijk voorzien van zwanebloem, egelskop, witte waterkers, lidsteng, smalle waterpest, en een kleine tien soorten fonteinkruid.

Een dergelijk type sloten is vroeger misschien heel algemeen geweest, maar nu, door het intensieve landbouwkundige beheer zeer veel zeldzamer geworden. De mooiste meanders van dit oude Reitdiep liggen het dichtst bij Winsum, hier komt in de ondergrond een verre uitloper van de Hondsrug nog even naar boven, en daarop had zich omstreeks het jaar 1100 kennelijk een veenlaagje afgezet dat in de diepliggende meanders vlak bewesten Winsum, die ook in die tijd al werden doorgegraven, nog even wordt aangesneden, of altans nog in de erboven gelegen klei een merkbare invloed heeft, getuige de plantengroei.

Waar tenslotte de oude loop weer het Reitdiepkanaal ontmoet, bij Schillegeham met zijn mooie, deels echter aan verjonging toezijnde erfbeplanting, daar keert bijna de oude verschijningsvorm van het Reitdiep terug, ware het niet dat eb en vloed niet langer hun invloed kunnen uitoefenen.

De boer, hoe ploegt hij voort?

Inmiddels zijn we nog in de Wetsinger Maar totdat we voor een bruggetje niet verder kunnen. Het bruggetje moet tbv. melktanks worden vernieuwd. Op een voettocht door Groot en Klein Wetsinge slenteren we langs een boer, die de sloot staat op te schonen. Hij doet dit werkje bijna geheel en al op zijn gevoel, want hij kan bijna niets meer zien.

Wij komen aan de praat en van zijn kant vertelt hij iets over zijn leven. Samen met zijn vrouw doet hij het werk, zijn vrouw doet een groot deel van het werk, zoals melken.

Zij hebben 13 koeien en een minimaal inkomen. Zij werden gedwongen een melktank te kopen wat nauwelijks opgebracht kan worden. Nu dwingt de Provincie hen een giertank te nemen, van f 30.000,– wat de genadeslag betekent voor het bedrijfje. Brieven en gesprekken met een ambtenaar hadden niet veel uitgehaald. Hij en zijn vrouw wilden graag boer blijven, maar zagen de toekomst donker in. Licht geraakt over 's mans lot lopen we terug naar de boten.

Boeren langs het Reitdiep blijkt veel onzekerheden te bieden. Welk soort bedrijf ook maar bekeken wordt, onzekerheden die schui-

len in externe faktoren als prijzen van produkt en grond, waardoor de produktie moet worden opgevoerd, kostbare investeringen worden afgedwongen, arbeidsplaatsen verdwijnen en bedrijfsopvolging steeds moeilijker wordt.

Het boer willen blijven vereist een hoeveelheid kapitaal en kwaliteiten als bedrijfsondernemer waaraan een aantal boeren niet kan voldoen. Voor de boer en de konsument ziet de toekomst er niet zo best uit. De moderne boer wordt steeds meer de slaaf van het kapitaal, terwijl de konsument steeds smakelozer en giftiger produkten krijgt. Maar wie weet zijn er nog enige lichtpuntjes. De relatienota?

Ruilverkaveling Sauwerd

Momenteel is in voorbereiding de ruilverkaveling 'Sauwerd', een gebied begrensd door het Van Starkenborgkanaal (Z), het Reitdiep (W) het Winsumerdiep (N) en het Boterdiep (O). Het gebied van 6000 hektare omvat grote delen van het Reitdiepdal.

De ruilverkaveling gaat de weg van een ontwerp via een voorontwerp tot plan.Het plan speelt over 2-3 jaar. Men wil de Relatienota hierbij gebruiken. Deze regeringsnota uit 1975 biedt de mogelijkheid in bepaalde landbouwgebieden prioriteiten te stellen aan ofwel natuurbescherming, ofwel landbouw ofwel beide. Deze nota is in staat gebleken hevige konflikten tussen natuurbescherming en landbouw naar voren te brengen en een kompetitie om ruimte en financiële middelen. Een uitweg voor de echte problemen in landbouw en natuurbescherming werd niet gevonden.

Het gebied met prioriteit voor natuurbescherming ziet de PPD 1100 hektare, SBB 700 hektare en de boeren als 425 hektare groot. Het grootste probleem vormen daarbij de beheersmaatregelen.

Wat zijn de beperkingen gesteld aan de bedrijfsvoering en wat staat er tegenover. Het is te hopen dat de natuurbescherming en landbouw het laatste als een startpunt voor een diskussie gaan zien, waarbij andere waarden voorop staan. Hierbij valt te denken aan: het behoud van werkgelegenheid, redelijke werkomstandigheden in de landbouw, evenredige inkomensverdeling in de landbouw, beperking van het energiegebruik en een beperking van de vervuiling en handhaving van een relatief rijk landschap. Misschien kan er dan echt wat behouden blijven.....

Van Garnwerd naar Electra

We peddelen in de late namiddag naar Garnwerd waar tot 1933 nog een pontje aan een kabel over het Reitdiep ging. Café Hamming biedt ons een genoeglijke plek om inwendig op verhaal te komen. De eigenaar van het Café, de heer Hamming, heeft ook een boerenbedrijfje. Hij weet ons te vertellen dat er in de Gemeente Aduard 8 loopstallen voor 200 koeien elk worden gebouwd. Hij ziet haarscherp waar de zaken toe leiden, maar een oplossing voor de landbouwproblemen ligt niet voor het grijpen.

De volgende morgen gaan we verder. Wederom langs de hoge Reitdiepwallen door een gegraven kanaal uit 1640. Aan weerskanten de plaatsen van oevenzwaluwen. Even ten noord-oosten van Garnwerd, ligt Alinghuizen, waar een kloostervoorwerk ligt. Een ander kloostervoorwerk is zichtbaar als we door de eerste grote bocht van het Reitdiep varen en het hoofd over de oostelijke dijk steken bij Schilligeham. Beide waren een voorwerk van het klooster Aduard, die een grote rol speelden bij de moeilijke bedijking in dit gebied in de 12e eeuw.

Het kanaalgedeelte van het Reitdiep houdt op bij Schilligeham en wordt nu breder en gaat sterk kronkelen. Het rivierpeil is hier permanent lager dan het omringende land en de oude dijken werden en worden gebruikt als beweidingsland. Door bedrijfsontmenging, waarbij boeren in dit gebied bijv. de veeteelt stoppen, zijn een aantal dijken voor de akkerbouw een obstakel. Soms wordt de kop van een dijk afgeploegd, in andere gevallen is een dijkgedeelte geheel afgegraven. Hierdoor wordt het oorspronkelijke landschap sterk in waarde aangetast. Gelukkig wordt er nu door GS scherper op toegezien. Voor een afgraving moet namelijk een ontgrondingsvergunning worden aangevraagd. Op de dijken groeien het knopige heggedoornzaad en het rode ogentroost als een laatste getuigenis van de zilte invloed die hier eens zo overheerst heeft.

Een boerderij ter rechterzijde heet Hunzezicht en even verderop varen we langs de Schalphalsterzijlen, waar in 1459 sluizen werden aangelegd en ook een verbinding met de Fivel tot stand kwam via het Winsumerdiep.

Bij Schouwerzijl loopt de Kromme Raken, als aftakking naar het noorden, het restant van de Oerhunze. En dan is achter de zuidelijke oever verscholen de Allersmaborg zichtbaar een van de enkele honderden steenhuizen die in Groningerland verrezen. De meesten werden door twisten in de 13-15e eeuw niet uitgebouwd tot een borg. De eigenaars van de borgen hadden machtige posities op het platteland. Hij was redger (grietman) voor het verkregen recht in de rechtspraak, collator voor het zeggingsschap in de kerken, en daarbij nog vaak opperste schepper van het zijlvest, de voorloper van het 19e eeuwse waterschap.

Het landgoed Allersma in erfpacht overgedragen aan de provincie wordt bewoond door de weefkunstenares Annie Vriezen. De borg is recentelijk gerestaureerd. 's Zomers worden kunstexposities gehouden van eigentijdse kunstenaars.

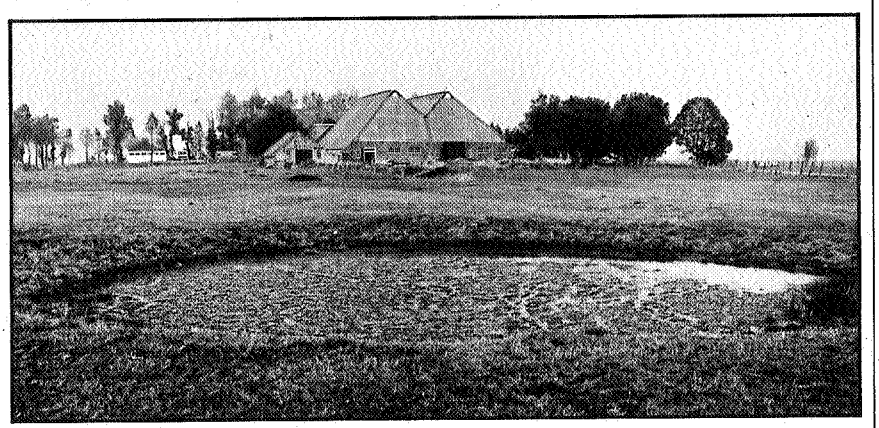

Panta Rei

Het wordt onder een vriendelijk stralende najaarszon steeds ruimer ademen op het Reitdiep. Het water wordt breder en vele watervogels rusten op het water uit of zoeken er hun kostje. De rietkragen bieden sommige soorten een goede beschutting. De waarde van dit gebied voor onze gevederde vrienden wordt weergegeven in de bijlage. De oeverlanden worden allengs breder, vooral vanaf het gemaal Electra dat bij Lammerburen in het Reitdiep gebouwd werd. De oeverlanden werden als kweldergrasvlakten en later als weiland gebruikt. Op enkele plaatsen hebben enkele interessante plantensoorten zich kunnen handhaven, vooral in bermen. Hier worden gevonden: de gele en de zeldzame blauwe morgenster, de pastinaak en kleine ratelaar, de zeegroene zegge en enkele waterbewonende soorten ereprijs. Voorbij het gemaal Electra wordt de rivier echt breed. De verre boerderijen en windsingels verdwijnen bijna achter de hoge dijken. De rietkragen zijn hier ook het breedst en best ontwikkeld, met een prachtige dotterbloemvegetatie op de smalle landstrook tussen Reitdiep en de hiertoe genaderde Lauwers. Het waterwild heeft hier volop de ruimte. Meerkoet, waterhoen, sterns, meeuwen en verschillende soorten eenden en op de dijken tussen het vee de mogelijkheden voor de weidevogels. De zon gaat bijna ten onder als we de laatste kilometers naar Zoutkamp varen. De kano's zijn wat uit elkaar gedreven en je ziet de anderen nog als

Meander bij Groot Wetsinge met op de achtergrond de oeverwal.

Kloostervoorwerk Alinghuizen met op de voorgrond de dobbe.

Meander van het Selwerderdiepje, gezien vanaf de terp Adorp.

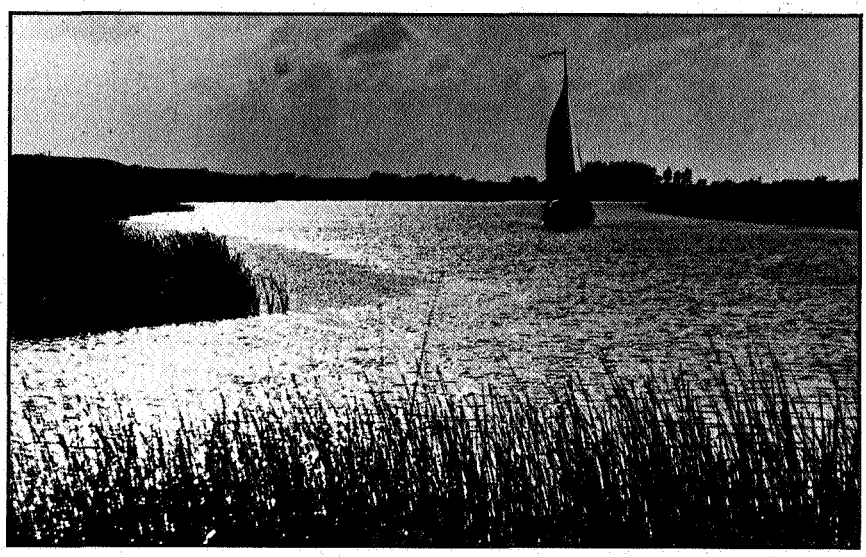

Reitdiep bij Aduarderzijl

stipjes in de verte, waarvan de peddels je doen denken aan wat onbeholpen insekten die nog wat voedsel bij elkaar scharrelen.

Tenslotte glijden we door de eens zo vitale sluis van Zoutkamp, waar onlangs de zeldzame naaldvaren voor het eerst in Noord-Nederland werd aangetroffen, en trekken de kano's op de kant.

Zoutkamp, het eind van het Reitdiep, de toegang tot zee tot 1969. Een plaatsje waar de bevolking tot voor kort aangewezen was op de visserij maar nu zich op de rekreatie moet toeleggen. Panta Rei, alles is in beweging. Mensen bestaansbron en vriendelijkheid, maar ook het Reitdiep blijft geduldig stromen.

Eens kwamen er kolkende stromen voorbij Zoutkamp met noordwester storm en bepaalde zelf de wording en de vorm van het landschap. Nu wordt het Reitdiep begeleid door de mens. Bedwongen kan zij echter nooit, daarvoor is haar schoonheid en inhoud aan levende natuur te onbegrijpelijk voor het menselijk weten en wezen.

Het menselijk wezen in het Reitdiep moet echter behouden blijven of die nu in de natuurlijke gedaante van een boer, een visser, rekreant of natuurbeschermer loopt. Een beleid gericht op de instandhouding van de produktieve funkties van het Reitdieplandschap vraagt echter wel de nodige kreativiteit, verbeelding en samenwerking van alle partijen betrokken bij dit lieflijke stukje Groningen.

J.S.M. Wouters is redakteur van het Waddenbulletin, Drs. P. Heukels is als bioloog verbonden aan het Rijksherbarium te Leiden.

Literatuur:
Louwrens Hacquebard.
Het Reitdiepdal, één van Neerlands oudste kultuurlandschappen.Doktoraalskriptie, RU Groningen 1978.
Projektgroep Reitdiep, Reitdiep openhouden, doktoraalskriptie RU Groningen, 1974.
Milieukarteringsrapporten in het kader van het 15P, in voorbereiding.
Bij de samenstelling van dit artikel worden bedankt het wisselend kanoteam die met ons deze tocht maakten Jan Abrahamse, Joop Hendriks, Rob Janssen, Claartje van Leeuwen, Adrie Nortier, Hans Thiecke en voor behulpzaamheid bij het verschaffen van informatie over de historie en landschapsaantastingen Mw. T. Clevering-Meijer en Gerard Besamusca.